

Prof.dr. Th.P. van Baaren – een pleidooi voor een biografie

Over een half uur wordt in deze zaal het door de schilder Pieter Pander gemaakte portret van de in 1989 overleden professor Theodoor Pieter van Baaren onthuld. Mij is gevraagd om voordat die onthulling daadwerkelijk plaatsvindt iets te zeggen over leven en werk van Van Baaren, die nu 55 jaar geleden, in 1952, werd benoemd tot hoogleraar aan de Faculteit der Godgeleerdheid van de Rijksuniversiteit Groningen. Van Baarens breed geformuleerde leeropdracht luidde als volgt: de geschiedenis der godsdiensten, de fenomenologie van de godsdienst en de Egyptische taal- en letterkunde – dat is precies dezelfde leeropdracht als die van zijn voorganger professor Gerardus van der Leeuw, wiens toga Van Baaren tot aan zijn eigen emeritaat, in 1980, bij passende gelegenheden zou blijven dragen. Een detail zult u zeggen - zeker, maar in mijn ogen een sprekend detail, zoals ik u aanstonds hoop duidelijk te maken.

Het verhaal dat ik hier vanmiddag houd zal grotendeels bestaan uit de formulering van een handvol eigenaardigheden die me de afgelopen zomer opvielen bij het lezen en herlezen van delen van het werk van Theo van Baaren. Let wel, delen van het werk van Van Baaren, want deze geleerde en kunstenaar heeft een omvangrijk oeuvre nagelaten. Daarbij heb ik me niet bepaald tot de persoon van ‘godsdienst-en-godsdiensten-geleerde’ prof.dr. Th.P. van Baaren, maar nu en dan ook gekeken naar de dichter, kunstenaar, etnograficaverzamelaar en briefschrijver, die Theo van Baaren eveneens was.

De uitdrukking ‘schaar en lijmpot’ heeft in academische kring een ongunstige bijklank – ik weet het. En toch heb ik er geen bezwaar tegen als u mijn verhaal opvat als een collage-in-woorden. Sterker nog, omdat collage-effect bewust te vergroten maak ik direct gebruik van power point. Zo’n collage-achtig verhaal past goed bij de hoofdpersoon ervan, die zelf zeer bedreven was in de kunst van het maken van collages. Hij bleef het in ieder geval tot op hoge leeftijd doen. Twee jaar voor zijn dood, in 1987, schreef Van Baaren een door zijn huisuitgeverij Clean Kerchief Incorporated verzorgd boekje (in een oplage van 24 exemplaren) over de achtergronden van zijn collagekunst.¹ Daarin merkt de auteur op dat ‘de collagemaker het arme neefje van de schilder is’ en dat hij zich zelf in deze kunstvorm verwant voelde aan de surrealistische schilder René Magritte. En nog indringender vind ik Van Baarens opmerking dat collages voor hem (citaat) ‘een mogelijkheid zijn om met de werkelijkheid te spelen en daardoor onzekerheid te veroorzaken omtrent die werkelijkheid’ (einde citaat).² Maar even typerend voor Van Baaren is dat hij in zijn boekje zorgvuldig gaat analyseren welke typen van collages hij maakt en welke vormprincipes hij daarbij gebruikt. In deze lust tot analyse, begripsbepaling en classificatie herken ik onmiddellijk Van Baaren als man van wetenschap.

En zo brengt dit boekje over collages ons onmiddellijk bij wat ik zelf als één van de interessantste puzzels zie als er een biografie komt over de kunstenaar én geleerde Van Baaren. Zie ik het juist dan is in datgene wat tot dusverre over de godsdiensthistoricus en godsdienstwetenschapper Van Baaren is geschreven nauwelijks (tot helemaal niet) aandacht voor zijn dichterlijke, artistieke kant, hooguit voor zijn expertise van etnografica. En op de keper beschouwd is er helemaal nog niet veel geschreven over de godsdiensten-geleerde en collectioneur Van Baaren. Daarentegen is er vanuit de literatuurgeschiedenis een veel scherper biografisch getekend portret van Theo van Baaren beschikbaar, maar daarin ligt het accent sterk op zijn artistieke kant. Dat heeft alles te maken met de prominente plaats die Van Baaren, samen met zijn geliefde en latere echtgenote Gertrude Pape, inneemt in de geschiedenis van de surrealistische beweging in Nederland in de vorige eeuw. Dit duo nam in

¹ Ook opgenomen in: H. de Vries en L. Vancrevel (eds.), *Surrealistische ontmoetingen* (Amsterdam 1988) 267-272.

² Theo van Baaren, *Over mijn collages* (Groningen: Clean Kerchief Inc. 1987).

1941 het initiatief tot de verschijning in steeds één exemplaar van het surrealistische tijdschrift *De schone zakdoek*, dat alleen ten huize van Gertrude Pape aan de Bemuurde Weerd te Utrecht kon worden bekeken. Op maandagavonden ontmoetten de medewerkers aan het tijdschrift elkaar te Utrecht om gedichten, tekeningen, collages en foto's uit te wisselen. In 1944 moest vanwege de toenemende druk van oorlogsomstandigheden de productie worden gestaakt. In 1981 verscheen een selectie uit de oorspronkelijke 36 afleveringen van *De schone zakdoek*.³

Het is hier niet de plaats uitvoerig op *De schone zakdoek* in te gaan. Graag verwijs ik u daarvoor naar het mooie boek van Hans Renders uit 1989, *Verijdelde dromen*. Een surrealistisch avontuur tussen *De Stijl* en *Cobra*. Maar een paar passages uit het hoofdstuk over Van Baaren uit dat boek moet ik hier wel aanhalen. Zo komt in een vraaggesprek dat Renders met Van Baaren hield de vraag aan de orde hoe surrealisme en ratio, oftewel kunst en wetenschap, zich verhouden. Van Baaren antwoordt dan: (citaat) 'Voor mij is de surrealistische wijze van kunst voortbrengen zeker een ontsnappen aan de grenzen van het rationele denken. Kunst en wetenschap zijn voor mij twee geheel verschillende dingen en ik heb altijd mijn best gedaan ze zo grondig mogelijk gescheiden te houden' (einde citaat).⁴ Niet het gegeven dat Van Baaren zelf vindt dat kunst en wetenschap verschillende dingen zijn, zou ik voor de toekomstige biograaf de sleutel van dit citaat vinden, maar de opmerking dat hij altijd zijn best had gedaan ze gescheiden te houden. Waarom wilde hij dat en slaagde hij daarin? Nog iets anders. Van Baaren houdt Renders voor dat er over zijn onavontuurlijke leven weinig te vertellen valt en dat biografische bijzonderheden niet altijd tot het begrip van het werk bijdragen. Maar ook hier moet de toekomstige biograaf zich niet laten ontmoedigen.. Integendeel zou ik haast zeggen. Bijzonder interessant, en direct ook weer puzzling, lijken me in dit verband de na zijn overlijden door vrienden als Han Drijvers en Dick Leutscher gemaakte necrologieën en geschreven herinneringen waarin Van Baarens literair en wetenschappelijk gefundeerde vriendschappen duidelijk naar voren komen, maar evenzeer zijn levenshouding om niet op de voorgrond te treden.⁵ Ongetwijfeld had zijn hang naar afzijdigheid als kunstenaar en geleerde te maken met zijn door astma veroorzaakte broze gezondheid, maar zelfspot, humor, afkeer van gewichtigheid én een zekere distantie tot mensen waren - als we hier mogen afgaan op die genoemde herinneringen van vrienden - uiterst kenmerkend voor de persoon Van Baaren.

Een ander belangrijk aangrijpingspunt voor een biografie over Van Baaren lijkt me het schema dat steeds opduikt in gepubliceerde levensbeschrijvingen van hem. Eerst was er de jonge dichter en surrealist, toen kwam - van 1952 tot 1980 - de periode van het professoraat, en tenslotte was het weer de beurt aan de dichter die terugkeerde naar zijn surrealistische roots. Het is een voorstelling van Van Baarens levensloop die op het eerste oog goed past bij het - ook door hemzelf - uit elkaar trekken van de kunstenaar en de geleerde.

Theodoor Petrus van Baaren werd geboren te Utrecht in 1912, in een katholiek middenstandersgezin; zijn vader had een winkel in feestartikelen en de jonge Theo was een tijdlang misdienaar. Het gezin verhuisde naar Tecklenburg in Westfalen, waar Theo naar de middelbare school ging. Een interessant gegeven, gezien zijn latere voorkeuren voor dichters als Trakl en Rilke. Daarna weer terug naar Utrecht, eerst naar een christelijke kweekschool,

³ *De schone zakdoek*. *Onafhankelijk tijdschrift onder redactie van Theo van Baaren en Gertrude Pape*. Selectie door Cees Buddingh', Gertrude Pape en Theo van Baaren (Amsterdam 1981).

⁴ Hans Renders, *Verijdelde dromen*. *Een surrealistisch avontuur tussen De Stijl en Cobra* (Haarlem 1989) 52.

⁵ Vergelijk themanummer van *Bzzlletin* over Theo van Baaren: *Bzzlletin* 20 (november 1990). Met name de artikelen van Dick Leutscher ('Theo van Baaren - een leven'), Jasper Oosten ('Beknopte biografie van Theo van Baaren'), Han J.W. Drijvers ('Theo van Baaren, geleerde en kunstenaar'), Lammert Leertouwer ('Theo van Baaren, fenomenoloog van de godsdienst'), Victorine Arnoldus ('Beelden van Van Baaren') en Yme Kuiper & Gerrit Jan Zwier ('"Wij zitten altijd aan de kant waar de slagen vallen". Theo van Baaren en de culturele antropologie').

dan staatsexamen en vervolgens, in 1938, inschrijven als student theologie, met later bijvak egyptologie. Al in Duitsland was de jonge Van Baaren begonnen te dichten en terug in Nederland stuurde hij gedichten naar befaamde dichters en naar literaire tijdschriften. Van Willem Kloos, de oude leeuw van de Tachtigers, ontving de jonge dichter het minzame antwoord dat hij aanleg had, maar (citaat) ‘ge geeft u te weinig ernstige moeite, gij improviseert te veel’. (einde citaat) Twee jaar later, in 1936, debuteerde Van Baaren in het poëzietijdschrift *Helicon*. In 1941 vroeg de dichter Martinus Nijhoff hem *The Waste Land* van T.S. Eliot te vertalen. Deze verscheen in 1949 onder de titel *Braakland*. Inmiddels kende Theo van Baaren al tien jaar zijn levensgezellin Gertrude Pape, die een grote invloed zou hebben op zijn dichtkunst, artistieke smaak en wereldbeeld. Zij was het die hem op het spoor van het surrealisme zette en zorgde voor de vertaling of correctie van zijn in het Engels gepubliceerde werk.

Even terug naar het schema, waarin nu de dichter moet zwijgen en de professor gaat spreken. Is met de verrassende benoeming, in 1952, van Van Baaren tot opvolger van de internationaal befaamde geleerde Gerardus van der Leeuw, de dichter en doctor in de theologie uit Utrecht dadelijk veranderd in een Groninger hoogleraar? Nee, natuurlijk. Terecht heeft Van Baarens leerling Han Drijvers indertijd in zijn ‘In memoriam’ van zijn leermeester (gepubliceerd in *Nederlands Theologisch Tijdschrift*) er op gewezen dat Van Baarens fascinatie voor het verschijnsel godsdienst voortvloeide uit zijn artistieke interesse in de bizarre uitingen van de menselijke fantasie. (citaat) ‘Als kunstenaar gaf hij zijn eigen dromen en fantasieën vorm; als wetenschapsman probeerde hij die van anderen te begrijpen. Zijn aandacht ging daarom speciaal uit naar de wat “ongewonere” vorm van godsdienst, waarin met grote hardnekkigheid een idee of fantasie werd nagejaagd’ (einde citaat).⁶

Verrassend noemde ik zojuist de benoeming van Van Baaren aan de theologische faculteit te Groningen. Was daar immers niet in 1950 Van de Leeuws leerling Fokke Sierksma cum laude gepromoveerd op een methodologische studie over godsdienstfenomenologie en psychologie. De hoogleraren Lindeboom en Bleeker traden op als promotor, want Van der Leeuw was kort daarvoor plotseling overleden. Sierksma, vijf jaar jonger dan Van Baaren, was evenzeer literair gemotiveerd en getalenteerd, maar meer dan Van Baaren een uitgesproken polemist en debater. Het proefschrift dat Van Baaren schreef, bij zijn Utrechtse promotor H.W. Obbink, ging over openbaringsvoorstellingen in primitieve en oude godsdiensten. Evenals Sierksma in zijn proefschrift, gaat Van Baaren al op de eerste de beste pagina in de clinch met Van der Leeuws opvatting over fenomenologie. Volgens Van der Leeuw kon de fenomenologische methode niet gebruikt worden voor onderzoek naar openbaringsvoorstellingen. Dat is precies wat Van Baaren in zijn proefschrift wel deed. Opvallend is de laatste stelling die Van Baaren aan zijn proefschrift meegaf: ‘Overmatige militaire weerbaarheid brengt ernstige gevaren met zich mede voor de geestelijke weerbaarheid.’

Dat Van Baaren in Groningen werd benoemd en Sierksma niet, heeft hun vriendschap niet in de weg gestaan. Integendeel. Mij lijken die vriendschap en de ontwikkeling daarvan een belangrijke bron om meer inzicht te krijgen in Van Baarens positie en opstelling binnen de godsdienstwetenschap. Tot dusverre is het gebruikelijk in dat verband sterk de nadruk te leggen op een artikel dat Van Baaren in 1957 publiceerde in het *Nederlands Theologisch tijdschrift*.⁷ Daarin bekritiseert Van Baaren punt voor punt de etnologische basis van Van der Leeuws godsdienstfenomenologie. Van der Leeuw zou voor zijn visie op de primitieve godsdienst te zwaar leunen op het wankel concept primitieve mentaliteit van de Franse

⁶ H.J.W. Drijvers, ‘In memoriam Prof.dr. Th.P. van Baaren (1912-1989)’, *Nederlands Theologisch Tijdschrift* (1987) 51-53, citaat op 52.

⁷ Th.P. van Baaren, ‘De ethnologische basis van de faenomenologie van G. van der Leeuw’, *Nederlands Theologisch Tijdschrift* 11 (1956-1957) 321-353.

filosoof Lévy-Bruhl. Beide geleerden hadden, volgens Van Baaren, geen oog voor het heterogene en dynamische karakter van primitieve religies, interpreteerden de relatie tussen magie en religie verkeerd en droegen bij aan het foutieve beeld dat bij primitieve volkeren iedereen gelijkkelijk religieus is. Al in zijn in mei 1952 uitgesproken oratie had Van Baaren laten zien dat de betekenis van de magie als handeling om zaken naar je hand te zetten bij primitieve volkeren zwaar werd overschat ten koste van het religieuze en psychologische aspect van die handelingen. De etnografische voorbeelden die hij daarbij gebruikte hadden vooral betrekking op Nieuw-Guinea. En de noemer waaronder hij ze plaatste: het concept ‘geruststellingsriten’, ontleende hij aan de studie *Over wegen en drijfveren der religie* van de antropoloog Jan van Baal.

Sierksma schreef aan zijn vriend Van Baaren, dat hij als leerling van Van der Leeuw nooit de tijd en de moeite zou hebben genomen voor zo’n omvangrijke vadermoord of het zou moeten zijn in een wetenschappelijke biografie.⁸ Hier zijn we dus weer bij de toga van Van der Leeuw. Toch beschouwde Sierksma Van Baarens terzijde schuiven van Van der Leeuws godsdienstfenomenologie als noodzakelijk voor de ontwikkeling van een meer empirisch gefundeerde, maar toch autonome godsdienstwetenschap. Zowel Van Baaren als Sierksma haalden in hun later werk met instemming Britse en Amerikaanse antropologen aan die vanuit een meer cultuurrelativistische en functionele visie op religie en magie veldonderzoek deden bij schriftloze volkeren. Hét boek dat Van Baaren helemaal in deze geest schreef is het in 1960 verschenen *Wij mensen. Religie en wereldbeschouwing bij schriftloze volkeren*. Het is door zijn leerlingen betiteld als zijn magnum opus. Daar zit veel in, te meer omdat de auteur zelf het beschouwde als (citaat) ‘een geloofsbelijdenis waarin ik verklaar te geloven aan de eenheid van het menselijk geslacht’. Het is een typisch Van Baaren-boek. Erudiet, rijk van inhoud, droge humor, geïllustreerd met etnografica afkomstig uit zijn eigen collectie én in de polemiek met vroegere geleerden sterk leunend op de inzichten van antropologen. Hoe opvallend is dan het oordeel van de in het boek met instemming aangehaalde antropoloog Van Baal, kenner van de Marind-Anim op Nieuw-Guinea. Volgens Van Baal mag Van Baaren dan afgerekend hebben met Van der Leeuws visie op primitieve religie, maar ‘eigenlijk’ hanteerde Van Baaren in *Wij mensen* nog dezelfde methode als Van der Leeuw, namelijk het centraal stellen van religieuze verschijnselen in plaats van religies in een sociaal-culturele context.⁹ Van Baals oordeel is ongetwijfeld - zoals dat heet – wat kort door de bocht, maar als aangrijpingspunt voor de toekomstige biograaf zeker interessant. Daarbij zou ook nog eens zorgvuldig gekeken moeten worden naar de manier waarop in *Wij mensen* het werk van de godsdiensthistoricus Eliade, de big man van de vergelijkende godsdienstwetenschap, door Van Baaren is gebruikt.

Terwijl Nederland roerige tijden beleefde in de jaren 1960 schreef Theo van Baaren in die periode boek na boek, en groeide zijn collectie etnografica in ras tempo. Dat waren boeken over primitieve kunst, over religieuze dans, over scheppingsverhalen, over de grote godsdiensten van Azië en over de godsdienst van het oude Egypte. Het is gebruikelijk om bij die boeken een onderscheid te maken tussen de wetenschappelijke oogst als Doolhof der goden en Korwars and Korwar Style én de populaire publicaties als *Bezielend beelden*, *Dans en Religie*, *Van Maansikkel tot rijzende zon*, *Mensen tussen Nijl en zon*, en *Scheppingsverhalen*. Maar wie al die boeken echt gelezen heeft moet toch onmiddellijk toegeven dat dit onderscheid in het geval van Van Baaren tamelijk arbitrair is. Toen Theo van Baaren in 1977 te Leiden een ‘In memoriam’-toespraak hield over zijn vriend en collega Fokke Sierksma als beoefenaar van de godsdienstwetenschap, noemde hij drie kenmerkende punten: de wending van de theologie naar de culturele antropologie, de aandacht voor de

⁸ Joost van Iersel, *Wetenschap als eigenbelang. Godsdienstwetenschap en dieptepsychole in het werk van dr. F. Sierksma (1917-1977)* (Eindhoven 1991) 28.

⁹ J. van Baal, *Symbols for Communication. An introduction to the anthropology of religion* (Assen 1971) 91.

psychologie én ‘(citaat) de moed om de resultaten van wetenschappelijk onderzoek ook in populaire vorm toegankelijk te maken voor een grotere groep belangstellenden, een onderneming die in het kleine wereldje der geleerden maar al te vaak met argwaan wordt gadeslagen’ (einde citaat).¹⁰ Vervangen we hier psychologie door etnografica, dan krijgt onze toekomstige biografie hier zo maar pardoos een treffend zelfbeeld van Van Baaren als man van wetenschap in handen gespeeld.

Ik noemde zojuist de etnografica. Al in Utrecht was Theo van Baaren, door contacten met de surrealistische schilder Moesman en de kunsthandelaar Van Lier, primitieve kunstvoorwerpen gaan verzamelen. Zijn in de loop der jaren opgebouwde collectie van circa 2200 objecten bevat kunstwerken uit alle werelddelen, waarvan toch het relatief grootste deel afkomstig is uit voormalig Nieuw Guinea. Al in zijn oratie uit 1952 was Van Baaren uitvoerig ingegaan op de voorouderbeelden uit de Geelvinkbaai, de zogeheten korwars, al dan niet met een echte schedel. Van Baarens passie voor etnografica heeft drie pijlers: esthetiek, religie en kennisdrift. Al jong had Van Baaren een grote liefde voor eigen observatie van plant en dier ontwikkeld. Deze habitus vinden we terug in enorme expertise op het terrein van de kunst van schriftloze volkeren. Zonder ooit verre, vreemde volkeren bezocht te hebben, wist hij zich toch in de kringen van kenners van etnografica tot een gezaghebbende deskundige te ontwikkelen. Ook was hij in 1970 initiator van de serie *Iconography of Religions*. Zelf vond Van Baaren dat de dagelijkse omgang met de objecten die hij zelf thuis in had staan zijn kennis enorm ten goede was gekomen.¹¹ Toen in 1973 de Erasmusprijs aan de Franse antropoloog Lévi-Strauss was toegekend werden twee Nederlandse geleerden gevraagd met hem een forumgesprek te houden over onder andere primitieve kunst. Lévi-Strauss was in die tijd juist bezig met een boek over primitieve maskers, het latere *La voie des masques*. De geleerden die aanschoven waren Jan van Baal en Theo van Baaren.

In 1968 richtte Van Baaren de Groninger Werkgroep voor de Studie van Fundamentele Problemen en Methoden van de Godsdienstwetenschap op. Later werd deze lange naam veranderd in *Religieuze Symbolen*. De werkgroep was niet een school, met een leider en volgelingen, schreef Van Baaren in het ‘Woord vooraf’ bij haar eerste collectieve, Engelstalige publicatie, waarvan de hoofdtitel luidde *Religion, Culture and Methodology*. De leden ervan waren een groep van gelijken, een soort band van Afrikaanse Pygmeeën, voegde de initiator er ter geruststelling aan toe. Wat ze met elkaar deelden was hooguit hun onvrede met de godsdienstfenomenologie. Een nieuwe wetenschappelijke orthodoxie zou niet worden onderwezen of gepredikt. Onder de eerste leden van de groep vinden we leerlingen van Van Baaren als de latere hoogleraren Herman te Velde, Han Drijvers en Lammert Leertouwer, maar ook de nog heel jonge Jarich Oosten, oomzegger van Van Baaren en nu hoogleraar antropologie te Leiden, die aanstonds nog komt te spreken.

Van Baarens intensieve studie van de kunst van schriftloze volkeren leidde tot de oprichting, binnen de theologische faculteit, van het Instituut voor Godsdiensthistorische Beelddocumentatie én tot de schenking, in 1968, van zijn collectie etnografica aan de RU Groningen. Uit het laatste vloeide tien jaar later de opening van het Volkenkundig Museum Gerardus van der Leeuw voort. En daar verschijnt dus opnieuw de toga van Van der Leeuw. Met het instituut én het museum is het daarna niet echt goed afgelopen, maar daarmee komen we in een ander verhaal terecht.

Mijn collage is bijna af, maar de strekking ervan is duidelijk, naar ik hoop. Ik bepleit hier een integrale biografie over de eminentete geleerde en intrigerende dichter Theo van Baaren. Pas zo’n integrale biografie kan inzicht geven in het samenspel van creatieve en analytische aspecten in zijn wetenschappelijk en artistieke werk.

¹⁰ Th.P. van Baaren, ‘In memoriam prof.dr. F. Sierksma’, *Nederlands Theologisch Tijdschrift* 32 (1978) 42-47.

¹¹ Yme Kuiper en Gerrit Jan Zwier, ‘Godsdienstwetenschappers leren veel in kerk en dierentuin. In gesprek met Theo van Baaren’, *Hervormd Nederland*, 10 januari 1981.

Om gezondheidsredenen ging Van Baaren in 1980 met emeritaat. Een afscheidsrede heeft hij niet gehouden. Wel kwam er een afscheidsbundel in de vorm van een speciale aflevering van het indertijd door hemzelf opgerichte jaarboek *Visible Religion*. Veel van zijn leerlingen en promovendi schreven een bijdrage. In de jaren die volgden kwamen er van zijn hand nog zes dichtbundels uit bij Meulenhoff. Zelfs zijn wetenschappelijke speurtocht naar de betekenis van het werk van de schilder Jeroen Bosch inspireerde hem toen tot het intrigerende gedicht 'De Zwerver'. Maar al in 1976 had hij met de bundel *Hoe-korter-hoe-liever* zijn rentree gemaakt als publicerende dichter. Kennelijk had er al die jaren op de bovenwoning aan de Hereweg niet alleen een professor vele boeken en artikelen zitten tikken, maar huisde daar ook een dichter die het schrijven van verzen en aforismen niet kon laten. 'Nooit meer denken! Wat een heerlijke gedachte!', zo luidt het slotaforisme van de bundel *In mensen een onbehagen*. Tegendraadse notities, verschenen in 1984. Maar ook hier mocht de professor in de *Godsdienstgeschiedenis* zijn bijdrage leveren. Eén voorbeeld uit vele: 'De wetenschap is beperkt; er zijn vele dingen die buiten de wetenschap vallen. Maar als iemand het woord 'bovenwetenschappelijk' gebruikt, dan moet men voorzichtig zijn, want het is tien tegen een dat we met een gevaarlijke duisterling te maken hebben.'

Bij dit aforisme moest ik toch wel erg denken aan één van Van Baarens meest spraakmakende vrienden: Willem Frederik Hermans, of zoals hij in huize Van Baaren-Pape werd genoemd 'Wim Hermans'. In uiterlijk optreden ogenschijnlijk tegenpolen, bestaat er volgens mij een grote artistieke en intellectuele verwantschap tussen deze beide liefhebbers van surrealisme, van collages, van de kale schrijfstijl en van de ontmaskering van valse profeten. Vrienden ook die het soms niet met elkaar eens waren. Zo verscheen in 1964 Hermans' essaybundel *Het sadistische universum*, met daarin de boutade 'Monoloog van een anglofoob'. Even een impressie daaruit: (citaat) 'Het zijn krijtwitte wezens, Britten genaamd, die, niet zelden, door rood haar bedekt, een half-ondergelopen gebergte in de Noordzee bewonen, waar zij de naam Groot-Brittannië aan hebben gegeven. – Ik haat dat volk.' (einde citaat) Uit de correspondentie die daarna volgt valt min of meer af te leiden dat het anglofiele duo Theo en Gertrude toch anders tegen Engelsen en hun literatuur aankeek dan 'vriend Wim'. Hoe dit ook zij, in de Van Baarencollectie van de UB is een fraaie ansichtkaart bewaard (uit 1973) die misschien als een geruststellingsrite fungeerde, want wat lezen we: Aan professor en mevr. Van Baaren. Op Albion's geduchte krijtrotzen dacht Wim aan jullie.' Nog in datzelfde jaar emigreerde Hermans naar Parijs. Daar schreef hij zijn roman *Onder professoren*, waarin ook een zekere professor Stavinga van de Groninger theologische faculteit voorkomt, die van alles verzamelt: antieke brilmonturen, oude strijkijzers, peniskokers, opgezette Maori's, boemerangs. In de roman laat 'vriend Wim' Stavinga als volgt typeren door een collega: (citaat) 'Ik heb hem heel goed gekend, een schat van een man, maar hij had nog nooit van zijn leven een piramide, Maori, eskimo, papoea, of zelfs maar de Sint Bavo-kerk in Haarlem gezien' (einde citaat). Zo was er dus in 1975 al een literair portret beschikbaar van de veelzijdige en intrigerende godsdiensthistoricus, kunstenaar en dichter Theo van Baaren, van wie over enkele ogenblikken een geschilderd portret zal worden onthuld.

Ik rond af. Mij is niet bekend hoezeer Van Baaren zich identificeerde met de plaats waar hij woonde. Wel is er zijn in 1979 gepubliceerde gedicht over de Bemuurde Weerd te Utrecht. Over diezelfde plaats van herinnering dichtte ook J.C. Bloem - twee keer zelfs. Laat ik eindigen met Van Baarens 'Bemuurde Weerd':

Dag en nacht hetzelfde geruis
Van 't water aan de overkant,
als het stort over de sluis;
maar het allang verdwenen huis

bestaat alleen nog in de hand
van mijn herinnering bewaard
waarin ik dromen heb gespaard.

OPENINGSCOLLEGE, Groningen 5 september 2007.

Prof.dr. Yme Kuiper

Faculteit Godgeleerdheid en Godsdienstwetenschap RU Groningen

y.b.kuiper@rug.nl